

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar
Történelemtudományi Doktori Iskola
Vezetője: Dr. Óze Sándor DSC

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Sebestyén István Elemér

**Templomépítés és társadalom az udvarhelyszéki Zetelakán
(XIX – XX. század)**

Témavezető: Dr. habil. Medgyesy-Schmikli Norbert PhD

Budapest, 2025.

I. A kutatás előzményei, problémafelvetés

Zetelaka közel 6000 lakosával Székelyföld egyik legnagyobb falusi települése, temploma is Székelyföld egyik legnagyobb római katolikus templomának számít, melyet már építéskor 3000 személy befogadására terveztek.

Zetelaki történelemtanárként már régóta, több mint húsz éve kutatom a település helytörténetét. Kutatásaim során azt tapasztaltam, hogy a települést említő tanulmányok, monografikus munkák és szakirodalom csak érintőlegesen foglalkoznak Zetelaka templomával, egyházi életével. Az újkor első feléből származó szűkös információk nagyrésze az 1872 óta megjelenő *Székely Oklevéltárakban* lelhető fel, melyek alapján főként a település társadalmának XVI – XVII. századi összetételéről alkothatunk képet. A XIX. században Szigethy Gyula Mihály, Fogarasi János, Orbán Balázs és Hankó Vilmos tájleírók pár mondatban vagy oldalban emlékeztek meg Zetelakáról. 1930-ban az egyházi iskola első igazgató-tanítója, Páll Albert egy kis füzetben megjelentette az 1925-ben öntött harangok történetét *Hogyan szólalt meg a zetelaki nagy harang?* címmel, 1937-ben pedig a következő igazgató, Ürmössy Árpád a székelyudvarhelyi *Székely Közélet* hetilap hasábjain közölte az általa összegyűjtött településtörténeti adatokat. A kommunizmus bukása után, tanulmányaiban több székelyudvarhelyi kutató is ismertetett Zetelaka történetéből egy-egy szeletkét. Ilyenek például 2004-ben Hermann Gusztáv Mihály: *Tutajozás a Nagy-Küküllőn*, vagy 2008-ban Mihály János: *Néhány udvarhelyszéki plébánia harangjáról* című tanulmányai. Vofkori Mária 1999-ben megjelent *Társadalmi és gazdasági változások az udvarhelyszéki Havasalján a 17–18. században* című kötetében Zetelaka és a környező települések társadalmának összehasonlító elemzését végezte az adott

időszakban. Ennél jóval részletesebb Ferenczi Sándor 2018-ban megjelent kötete, mely a templomépítő Sebestyén Mózes plébános életútját mutatja be *Hatalmaskodók csapata tör életemre* címmel, illetve Bárh János XVIII. század végi és XIX. század eleji egyházközségi büntetéseket feldolgozó, 2021-es kiadású műve *Egyházközségi törvénykezés Zetelakán (1797–1823)* címmel. A legfigyelemreméltóbb munkának Deák Ferenc, a zetelaki iskola földrajztanára 2000-ben megjelent kétkötetes monográfiája mondható, melyben szakmájának megfelelően főként földrajzi szemszögből közelíti meg a települést. Az első kötetben, melynek címe *Zetelaka, táj és ember* nagyon részletesen tárgyalja a település természeti viszonyait és a társadalomföldrajzi adatait, míg a politikai történeésekről egy nagyon rövid és hiányos képet kapunk. A második kötetben, *Zetelaka, népelet – gazdasági élet* címmel megismerhetjük a település néphagyományait, szokásait, gazdaságföldrajzát és egyes jeles személyiségeit, ugyanakkor az egyházi élet néhány adatával csupán két oldalon találkozhatunk.

A Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Érseki Levéltárában kutatva, a Püspöki Hivatal iratai közt bukkantam rá Dr. Hadnagy János (1910–1992) azon Márton Áron püspökhöz címzett feliratára, melyben a településen 46 évig szolgáló (1941–1987) plébános a következőképp jellemezte az egyházközség népét: *Ha mélyebben vizsgáljuk egy községnek az életét, azt vesszük észre, hogy mindenkinek bizonyos sajátossága van, mely elüt a többi községek életétől, ha nem is lényeges dolgokban, de apró árnyalatokban. Ez az a különbség, mely megadja a község lelkét. Mert minden községnek lelke van. A zetelakira a havasi nép szilajsága s a szilajssággal járó sok nem kívánatos kiütkezés, ugyanakkor a mélyen vallásos lelkület jellemző. Szilajságában sokszor túlcsapongó s ugyanakkor a tekintély előtt alázatosan meghajló.*

Hiúságában nem engedi magát megalázni s ugyanakkor alázatos lélekkel gyermekké tud lenni. Ezen megállapításból kiindulva született meg a felvetés, hogy a hely- és templomtörténet kutatásával párhuzamosan hangsúlyt kell fektetni a papok és az egyházközség népe közt kialakult viszonyrendszer vizsgálatára is.

II. A követett módszertan, a kutatás forrásbázisa

A dolgozat elsősorban régió-, hely- és kegyességtörténeti munka egyháztörténeti vonatkozásokkal. Fő témája a település jelenkori és múltbeli, a Szent Kereszt tiszteletére emelt két templomának (az 1755-ben épített, a XX. század elejére méretei miatt szűknek bizonyuló és 1914-ben lebontott, ill. az 1912–1923 között épített, ma is álló templom) története, valamint az ott szolgálatot teljesítő plébánosok sokszínű, aktív tevékenységének és az egyházközség népével kialakított kapcsolatának bemutatása. Az értekezés nemcsak templomépítés- és egyházközség-történetet részletez, hanem megvizsgálja az utóbbi 200 év nagy horderejű társadalomtörténeti vonatkozásait is.

Első részében – csupán bevezetés, említés szintjén – a település középkori és újkori múltja került feldolgozásra, majd a régi templom átépítését és berendezését tárgyaljuk egészen Andrásy József plébános 1894. évi haláláig. A második, egyben fő fejezet Sebestyén Mózes plébános (1858–1918) zetelaki munkásságát (1894–1918), ezen belül pedig fő művét, a templomépítést mutatja be, valamint az első világháború zetelaki vonatkozású eseményeit és azok következményeit az első román megszállástól (1916) a plébános tragikus haláláig (1918. november 26.). A harmadik fejezet a templom berendezését és az egyházi életnek a „rövid huszadik század” (1918–1989) korában

bekövetkezett változásait tárgyalja, kitérve a második világháború eseményeire és dr. Hadnagy János plébános (1910–1992) kommunizmus idején történt meghurcoltatására is.

Az első, az egyházközség alapításáig visszanyúló fejezet első részét főként már feltárt és a kutatók által elemzett források segítségével íródott meg. A saját levéltári kutatások eredményei a XVIII. századtól kezdődő történetek megírása során kerültek bemutatásra. Egy falusi település történetének kutatása olykor a hiányos dokumentumok miatt nehézségekbe ütközik, ugyanis az állami levéltárak Székelyföld falusi településeire vonatkozó anyagában XVII–XVIII. századi darabokkal csak mutatóban találkozunk. Ezzel szemben a regionális katolikus levéltárakban jóval jelentősebb mennyiségű, akár XVIII. századi vagy még annál korábbi időszakból származó iratot találunk.

A csíkszeredai Román Nemzeti Levéltár Hargita megyei fiókjában az 1705-től vezetett anyakönyvekből a település plébánosainak személyére és a demográfiai mozgásokra vonatkozó adatokat dolgoztam fel. Ugyanezen levéltárban kutattam a kommunizmus időszakára vonatkozó iratokat is. Az információk többsége a Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Székelyudvarhelyi Gyűjtőlevéltárából származik, ahová 2008-ban gyűjtötték be Zetelaka levéltári anyagát, melyet addig a templom toronyszobájában őriztek. A bőséges, 9,35 iratfolyóméternyi, 1735–1987 között keletkezett forrásanyagból a plébániai levelezések, az iskolaügyi- és gazdasági iratok, az 1870–1939 közti egyháztanácsi- és iskolaszéki jegyzőkönyvek, az Élő Rózsafüzér Társulat tagnévsorai 1886–1913-ból, valamint a plébánosok személyi hagyatékaik kerültek feldolgozásra. Jók a forrásadottságok a Gyulafehérvári Főegyházmegyei Levéltár Érseki Levéltárában is, mely a

történelem viharait jobban átvészelte, mint az állami levéltárak gyűjteményei. Itt a XVIII–XIX. században keletkezett canonica visitatiokat tanulmányoztam, melyek a település múltjáról, szerkezetéről, a plébános és az egyházi szolgák személyéről, az iskoláról, a népesség számáról, a templomról, valamint az egyházi épületekről, azok felszereltségéről és az egyházi birtokokról tudósítanak. Ugyanitt kutattam a püspöki iratok csoportjában található, főként zetelaki vonatkozású XIX–XX. századi dokumentumokat.

A falusi típusú települések társadalomtörténetének kutatásában a plébániákon őrzött iratok is jelentős forrásoknak bizonyulnak. Kutatásom kiterjedt a zetelaki plébánián található, 1862-től folyamatosan vezetett *historia domus*ra, a mindennapi ügyvitelhez szükséges több kötetnyi, XX. századi anyakönyvre, az egyháztanács gyűléseinek jegyzőkönyveire 1939-től, a *Boldogságos Szűz Mária Rosariuma Társulata* 1728-tól vezetett tagnévsorára és több egyéb iratra. Ezek közül a legjelentősebb a háztörténet, mely Zetelaka történeti emlékezetét is magába foglalja. Fontos adatokat szolgáltat a különböző időszakokról, kapcsolatokról, mint például a templomerdő eladása körüli bonyodalmakról vagy Trianon után a településre érkező román hivatalnokok és a helyi lakosság közti, problémákkal terhes viszonyról. Ugyanakkor foglalkozik a község közigazgatásában végbement változásokkal, egyben részletes leírást ad a Zetelakán történt jelentősebb eseményekről.

A levéltári források mellett elemeztem a korszak 15 sajtótermékében fellelhető információkat, valamint a jelenkori történészeknél az oral historyt is segítségül hívtam.

III. A kutatás fő eredményei

A vizsgálatok eredményeként betekintést nyerhetünk az 1622-ben szerzett kiváltságokból fakadó előnyökhöz, a hegyvidéki székely ember és az erdő viszonyába, a XIX–XX. század képzési szokásaiba. Elemzésre kerül a papok és az egyházközség népe, esetenként a település laikus vezetése közti bonyolult, sokrétű viszonyrendszer.

Az Élő Rózsafüzér Társulat kutatása során megállapítottam, hogy Udvarhelyszék legelső rózsafüzér társulatát 1728-ban Mihályfi János főesperes-plébános alapította meg Zetelakán, két jezsuita szerzetes, Kolosvári Pál és Berzeviczi János missziós tevékenységének hatására. Ennek köszönhetően pedig Mária-ünnepeken Székelyföld különböző részeiből jelentős számú búcsújáró érkezett a településre, meghonosítva a jelenleg is Zetelaka fő búcsúünnepének számító Kisasszony napi (szeptember 8.) búcsút. Az Élő Rózsafüzér Társulatát 1886-ban szervezte meg Andrásy József plébános. A napjainkban is működő társulat taglétszáma nagyon dinamikusan gyarapodott, 1913-ban már 1020 tagja volt, ami a 15 éven felüli római katolikus lakosság 35,5%-át tette ki.

Az első világháború Zetelakát sem kerülte el, a falu lakossága először a román betörés idején – 1916. szeptember 17. és október 7. között – találkozott közvetlenül a háború borzalmaival. Megállapítottam, hogy a román katonaság mellett a helyi csőcselék is „besegített” a fosztogatásokba, a legtöbb veszteséget pedig a településről elmenekült családok szenvedték el. A hadifém-gyűjtési akciónak is megvoltak a következményei, a templom a harangok mellett az orgonasípokot is elvesztette, a torony rézfedelét viszont a Sebestyén Mózes plébános talpraesettségének köszönhető időhúzás megmentette. A háború végét jelentő „őszirózsás forradalom” által kiváltott

lázongó események során, 1918. november 26-a éjszakáján Sebestyén plébános gyilkosság áldozata lett.

A második bécsi döntés (1940. augusztus 30.) után Zetelakára a miskolci 43. gyalogezred vonult be. Kéthetes itt tartózkodásuk idején szoros kapcsolatot alakítottak ki a lakossággal, országzászlót avattak, a tisztek több fiúgyereket megkereszteltek. Távozásuk után Hajnal Alajos ezredparancsnok Miskolc környékén adományokat gyűjtött, és volt, hogy ezeket személyesen hozta el a szerényebb anyagi körülmények között élő lakosság megsegítésére.

A második világháborús front Udvarhelyszék ezen részén 1944. szeptember 3–14-e között vonult át. Zetelakát szeptember 3-án légitámadás érte, melynek következtében a falu egy része leégett. Ennek hatására Hadnagy János plébános azt javasolt az egyházközség népének, hogy húzódjanak fel az erdei tanyákra, így a lakosság többsége nem is találkozott a visszavonuló német és magyar csapatok nyomában szeptember 13-án érkező szovjet egységekkel.

A háború után hamarosan hatalomra kerülő kommunisták mindent megtettek annak érdekében, hogy a papság minél inkább kiszoruljon a családok, kisközségek mindennapjaiból. Megállapítottam, hogy a zetelaki kommunisták is Hadnagy plébánosban látták fő ellenfelüket, és mindent elkövettek munkája ellehetlenítése érdekében. 1947–1953 között ötször tartóztatták le, megjárta a szamosújvári és a marosvásárhelyi börtönöket.

Tényként állapítottam meg, hogy a zetelaki emberek életét a XVII. századtól kezdődően döntően befolyásolta a községi erdő, mely a település gazdaságának húzóereje lett. Ugyanezt konstatáltam a templomnál is, mely szintén nagy területű (7200 kataszteri hold) erdővel rendelkezett. A XIX. század második felétől, amikor a fa Székelyföldön is hirtelen felértékelődött,

az egyháztanács által értékesített templomerdő fája adta az anyagi fedezetet a nagy volumenű építkezések elkezdéséhez. Az 1870-es évek közepétől elkezdődött arányosítási folyamat részeként – amely nyomán az azt lezáró községekben létrejöttek a jogi személyiséggel rendelkező közbirtokosságok – Zetelakán 1886-tól már működött a közbirtokosság világosan körülhatárolt tulajdonjoggal a közföldek felett. A plébános és a közbirtokosság vezetősége közt kialakult jó kapcsolatnak volt köszönhető, hogy a település ezen gazdaságilag legerősebb szervezete mindig biztosította a faanyagot a nagyobb egyházi építkezésekhez: 1899-ben az iskolabővítéshez, 1913-ban az új templom tetőszerkezetéhez, valamint 1925-ben az új plébániaház tetőzetéhez. Ugyanakkor a közbirtokosság jelentős pénzüsszegekkel is támogatta a plébánosok kezdeményezéseit, hogy csak a két legfontosabbat említsük: 1922-ben 16.000 lejt adott a templom berendezési tárgyainak megvásárlásra, ami akkor 160 szekér fa árának felelt meg, ill. 1925-ben a faanyag biztosítása mellett felvállalta a plébániaház építési költségeinek a felét. Ezen kapcsolatból kifolyólag volt olyan is, hogy konfliktus alakult ki a plébános és a lakosság között. Amikor például 1928-ban, a közbirtokossági erdőben történt túlvágási ügyben Bartos Mihály plébános a templom előtti téren pártfogásába vette a közbirtokosság elnökét, a feldühödött tömeg keményen rákiabált: *menjen be plébános úr, hanem bevisszük!*

A kutatás fő irányvonala a templomépítés és -berendezés, ennek során pedig a plébánosok és az egyházközség népe közt kialakult viszonyrendszer vizsgálata volt. A papi magatartásformák alapján megállapítottam, hogy a közösség bejáratott szabályrendszerét elfogadó plébánosok rá tudták venni híveiket elképzeléseik kivitelezésére, az adakozásra, a közmunkára vagy akár a település világi vezetésével való szembefordulásra is, míg a közösségi

normákkal szembeforduló papok, minden megvalósításuk ellenére is a „rossz pap” kategóriába soroltattak.

A zetelakiak mélyen vallásos lelkületnek köszönhető, hogy habár volt rá kísérlet, de a településen nem tudtak meggyökerezni a protestáns vallások, és a XVII. század közepétől Zetelaka lett Udvarhelyszék legerősebb katolikus települése. 1690–1792 között a 8 udvarhelyi főesperes közül 5 volt zetelaki plébános. Vizsgálataim során arra a következtetésre jutottam, hogy plébánia népének *havasi szilajságát* és az ezzel járó *túlcsapongást* megértette, elfogadta, ahhoz alkalmazkodni próbált a településen szolgálatot teljesítő plébánosok többsége. Az ilyen, „jó pap”-nak titulált plébánosokat a hitközség elfogadta Isten helyi szolgájának, és esetleges hibáik ellenére is kitartott mellettük. Ennek is köszönhető, hogy a XIX. század második felétől a plébánosok többsége hosszú évtizedekig szolgálhatott a faluban. Andrásy József 32 évig (1862–1894), Sebestyén Mózes 24 évig (1894–1918), Bartos Mihály 16 évig (1925–1941), Hadnagy János pedig 46 évig (1941–1987) volt zetelaki plébános. Andrásy és Sebestyén halálukig, míg Hadnagy nyugdíjazásáig szolgált a településen, mindhárman Zetelakán lettek eltemetve. Ha viszont a harmonikus viszony valamilyen okból megbomlott, hamar kenyértörésre kerülhetett sor a plébános és hívők között, akár tragikus kimenetelű következményekkel is. Megtapasztalta ezt a zetelaki születésű Szabó Péter plébános is, akinek 1844-ben azért hiúsultak meg templomépítési tervei, mert az egyháztanáctól eltérő véleményen volt az építendő új templom helyét illetően. Szomorú példája ennek Sebestyén Mózes esete, aki szolgálata ideje alatt mindvégig nagy tiszteletnek örvendett, mégis az „őszirózsás forradalom” hevében hirtelen kialakult népharag járulékos áldozata lett.

Az eltérő papi attitűdöknek köszönhetően természetesen voltak olyan plébánosok is, akik vagy szembeszegültek a település íratlan szabályaival, vagy megpróbálták akarukat ráerőltetni az egyházközség népére. De volt olyan is, aki csak egyszerűen rosszkor volt rossz helyen. Az ilyen „rossz pap”-nak aztán számolnia kellett a hívők ellenszenvével, a rázúduló mindenféle vádaskodásokkal, aminek a vége mindig a plébániáról való lemondás lett. Gáspár Béla életét, a társadalmi feszültségektől terhes légkörben annyira megkeserítették, hogy alig két hónapig bírta Zetelakán (1919. augusztus 17-től 1917. október 9-ig), Kiss Dénest pedig túlzott anyagiassággal vádolták, ő másfél évnyi szolgálat (1919. október–1921. május) után távozott. Utóda, Fuchs Gusztáv azt a megbízatást kapta Majláth Gusztáv Károly püspöktől, hogy fejezze be a templomot, és építse fel a tervezett plébániaházat. A küldetése érdekében mindent vállaló karizmatikus, a hívek akaratával szembehelyezkedő plébános végül átkot mondott magára, és küldetése teljesítésének végeztével, 4 évnyi szolgálat után (1921–1925) kérte felmentését a plébánia vezetése alól.

Az anyagi viszonyokat tekintve a plébános – akinek legfőbb jövedelme a kepe volt – erős függésben volt a hívektől. Egy másik eredménye a kutatásnak a XIX-XX. század folyamán a kepe mennyiségi, minőségi változásai, ill. annak pénzre váltása és beszédese körüli bonyodalmak elemzése. Megállapítottam, hogy Zetelaka esetében a plébánosok és a közösség közti konfliktusok fő forrása a kepe nagysága és annak beszédési módja volt. Andrásy József népszerűségének egyik oka éppen az volt, hogy 1885-ben ellenezte az addig terményben fizetett kepeének a kötelezően pénzre váltását. A pénzre váltást végül, nem kevés vita árán Sebestyén Mózesnek sikerült kieszközölnie 1898-ban. Ő, habár szorgalmazta az évenkénti pontos

kepézést, mégis megértő volt a nehéz időkben: elnézte az egyházközség népének, hogy az első világháború alatt egyáltalán nem fizettek kepet. 1920-ban az infláció és a pénz elértéktelenedése miatt a kepe összege a töredékét érte a háború előttinek. A kepe nagyságát a reális gabonaárakhoz igazítani szorgalmazó, a rektifikációs püspöki rendelet végrehajtását sürgető Kiss Dénesnek azzal kellett szembesülnie, hogy az amúgy is nagyon szerény anyagi körülmények között élő lakosság nem hajlandó a kepemódosításra. Több, esetenként istenkáromlásig fajuló hitközségi gyűlés eredményeképp a plébánosnak végül sikerült kiharcolnia egy részleges kepeemelést, de a hívőkkel annyira megromlott a viszonya, hogy elkeseredésében kérte az áthelyezését. Bartos Mihály 16 évnyi szolgálat utáni lemondásának szintén a kepetartozás volt az oka. Ő 1941 elején, a *kicsi magyar világ* berendezkedése idején abban reménykedett, hogy az előző években felhalmozódott kepehátralékokat a plébánia népe végre rendezni fogja. Felajánlotta, hogy elengedi a tartozás felét, ha év végéig rendezik a tetemes, 576.000 lejnyi (19.200 pengőnek megfelelő) hátralékot. A hívőket viszont nem igazán hatotta meg a plébános nagylelkű ajánlata, aki elkeseredésében lemondott a plébánia vezetéséről és kérvényezte áthelyezését. A lakosság kepezéssel szembeni ellenszenves magatartása a vallásszabadságot korlátozó kommunisták hatalomra jutása után enyhült meg. Ekkor a vallás gyakorlása, a templomba járás, az egyház fenntartása, a rendszerrel való szembenállás egyik lehetősége lett, az erre a célra szánt anyagi hozzájárulás pedig már egyházi adóként került be a köztudatba.

Jelen munka a közel 1000 éves zetelaki plébánia történetét csak részben tárja fel. További kutatások kiterjedhetnek majd az egyházközség életének más vetületeire is, például az egyházi oktatás folyamatának részletes elemzésére

vagy a vallásos társulatok tevékenységének összefoglaló bemutatására. Ezek összességéből idővel akár egy nagy egyházközségi monográfia is létrejöhet.

IV. A témában végzett publikációs tevékenység

- „Merre visz a végzet?” Élet Udvarhelyszéken a második bécsi döntés után. In: J Újváry Zsuzsanna–Mezei Emese (szerk.): *Életmód-történeti pillanatképek I.* Piliscsaba, 2018, 165–178.
- Székely kivándorlás a 20. század elején. In: *Létünk. Társadalom–tudomány–kultúra*, XLIX. Évf., 3. szám, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2019, 85–100.
- „Argentína nekem nem szülőhazám”. Kivándorlás Udvarhely vármegyéből a 20. század elején. In: Tötös Áron–K. Markaly Aranka–Koloh Gábor–Horváth Illés (szerk.): *Ezerarcú Erdély. Politika, társadalom, kultúra.* Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 2019, 236–253.
- Bartha Miklós küzdelme az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület létrehozásáért. In: *Nemzetpolitika a hegyvidéken.* A Székelykeresztúron 2017. november 3-án megtartott konferencia kötete, MONDIF Egyesület, Budapest, 2019, 61–103.
- „Égő pernye szagot hoz az őszi szellő”. A front átvonulása Udvarhelyen 1944 őszén, papi feljegyzések tükrében. In: *Élet az arcvonalt mögött. Tanulmányok Szabó Péter hadtörténész tiszteletére.* HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, 2019, 413–428.